

HİZMET EKONOMİSİ GÖSTERGELERİ VE TÜRKİYE

Hayriye ATİK*

Özet: ABD ve sanayileşmesini tamamlayan diğer ülkeler, 1950'lerden itibaren hizmet ekonomisine dönüşmeye başladılar. Hizmet ekonomisinin dört temel göstergesi bulunmaktadır. Bunlar: (i) hizmet sektöründeki istihdamın genişlemesi, (ii) hizmet üretiminin artması, (iii) hizmet tüketiminin genişlemesi ve (iv) uluslararası hizmet ticaretinin artmasıdır. Bu makalenin amacı, hizmet ekonomisi göstergelerini tanıtmak ve bu göstergelerin Türkiye'deki gelişimini başka ülkelerle karşılaştırmalı olarak ele almaktır. Türkiye ile ilgili veriler, Türkiye'nin henüz bir hizmet ekonomisine dönüşmediğini ortaya koymuştur.

I. Giriş

Hizmet sektörü, 1950'li yıllardan başlamak üzere gelişmiş ekonomilerde ön plana çıkmış; üretim, istihdam ve tüketimde sanayi sektöründen daha fazla ağırlığa sahip olmuştur. ABD'leri II. Dünya Savaşından sonra işgücünün yarısından fazlasını hizmet sektöründe istihdam eden ilk ülke olmuştur. ABD'nin istihdam yapısında ortaya çıkan bu değişim, "hizmet toplumu" veya "hizmet ekonomisi" olarak adlandırılan yeni bir gelişme aşamasının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Sanayi toplumundan hizmet toplumuna geçiş, farklı aşamaları içermektedir. İlk olarak sanayileşme ilerledikçe malların hareketini kolaylaştıran ulaştırma hizmetleri ile bazı kamu hizmetleri gelişir. İkinci olarak, nüfus artışı ve ürünlerin kitle üretimine paralel olarak toptan ve perakende ticaret ile bankacılık ve sigortacılık hizmetleri yaygınlaşır. Üçüncü aşamada, milli gelir arttıkça gıda harcamalarının gelirdeki payı azalır; dayanıklı mallarla lüks mal ve hizmetlere yapılan harcamaların payı artar. Böylece, hizmetlerin son halkasını oluşturan otel, lokanta, tamir-bakım, seyahat ve eğlence hizmetleri de gelişmiş olur (Dura, 1990:55).

Hizmet ekonomisine dönüşen ülkelerde gözlenen ilk eğilim, daha önce de belirttiğimiz gibi hizmet sektörünün istihdamdaki payının artmasıdır. Bu nedenle, hizmet ekonomisi literatüründe yer alan ilk çalışmalarda hizmet sektörünün istihdamdaki payının genişlemesi, hizmet ekonomisinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Daha sonra, hizmet sektörünün üretim ve tüketimdeki payında meydana gelen artış ile uluslararası hizmet ticaretinin genişlemesi, hizmet ekonomisinin diğer göstergeleri olarak analizlere dahil edilmiştir.

* Yrd. Doç.Dr. Erciyes Üniversitesi. İİBF, İktisat Bölümü .

Bu çalışmanın amacı, hizmet ekonomisi göstergelerini tanıtmak, Türkiye'nin bu göstergeler bakımından durumunu başka ülkelerle karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm, Türkiye'de ve bazı gelişmiş ekonomilerde hizmet sektörünün istihdamdaki payında meydana gelen değişimin analizine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde, Türkiye'de ve farklı gelişme seviyesinde bulunan bazı ülkelerde hizmet sektörünün üretimdeki payında meydana gelen gelişme incelenmiştir. Dördüncü bölümde hizmet ekonomisine dönüşüm ile birlikte hizmetlerin tüketimdeki payında meydana gelen değişim ele alınmıştır. Beşinci bölümde hizmet ekonomilerinde ve Türkiye'de hizmetlerin ödemeler bilançosundaki payında meydana gelen gelişme incelenmiştir. Altıncı bölümde "sonuç" kısmı yer almaktadır.

II. Ana Sektörler İtibariyle İstihdam Eğilimleri

Batı'da sanayileşmenin başlamasıyla beraber, aktif nüfusun büyük bir bölümü, tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine kaymıştır. Sanayileşmenin ilk aşamalarında, sanayi sektörünün istihdamdaki payı daha hızlı artarken; sanayileşme ilerledikçe, bu sektördeki istihdam artışı yavaşlamış; hizmet sektörünün payı daha hızlı artmaya başlamıştır. İlgili gözlemler, takip eden alt başlıklarda açıklanacaktır. İstihdam yapısında ortaya çıkan bu değişim sonucunda, sanayileşmesini tamamlamış ülkelerde tarım ve sanayi sektörlerindeki istihdam oranı düşmüş, hizmet sektöründeki istihdam oranı yükselmiştir.

Tablo 1. ABD'nde İstihdamın Sektörel Dağılımı (1870-1960) -% olarak

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1870	47.3	27.1	25.6
1880	47.1	27.1	25.8
1890	39.7	31.2	29.2
1900	34.7	33.7	31.7
1910	28.4	37.8	33.8
1920	23.8	41.4	34.8
1930	21.9	35.8	42.3
1950	12.0	39.0	48.0
1960	8.0	38.0	54.0

Kaynak: 1870-1930 verileri: Victor R. Fuchs. (1968). The Service

Economy. National Bureau of Economic Research, New

York, s.24, Tablo 4'deki verilerden yararlanılarak düzenlenmiştir;

1950 ve 1960 yıllarına ait veriler ise, aynı kaynağın 30. Sayfasından alınmıştır.

Tablo 1, hizmet ekonomisine dönüşüm sırasında ülkelerin istihdam yapılarında ortaya çıkan değişimleri ABD ekonomisi üzerinde göstermek amacıyla düzenlenmiştir. Burada ABD'nin ele alınmasının nedeni, dünyada hizmet ekonomisine dönüşen ilk ülke olmasıdır.

ABD'nde 1870-1960 döneminde, tarımın istihdamdaki payı %43.7'den %8.0'a gerilemiştir (Bkz.:Tablo 1). Bu değişme, daha önce de belirtildiği gibi, sanayileşmenin ilerlemesiyle aktif nüfusun tarım sektöründen tarım-dışı sektörlerle kaymasının bir sonucudur.

Ele alınan dönemde sanayi sektörünün istihdamdaki payı bir süre yükselmiş; daha sonra azalma eğilimi içine girmiştir. Sanayi sektörünün Amerikan ekonomisindeki istihdam payı, 1870-1920 arasında %27.1'den %41.4'e yükselmiştir. Aynı sektörün istihdamdaki payı, 1920-1960 arasında gerileme eğilimi göstermiş; 1920'de %41.4 iken 1960'da %38'e düşmüştür. Sanayi sektörü ile ilgili bu gözlemler, "sanayileşmenin ilk aşamalarında sanayi sektörünün istihdamdaki payı bir süre artar; sanayileşmenin ilerlemesi ile düşme eğilimi içine girer..." şeklinde daha önce yaptığımız teorik açıklamaları doğrulamaktadır.

ABD'nde hizmet sektörünün istihdam payı, 1870-1960 döneminde sürekli olarak artmıştır. 1870-1920 arasında hizmet sektörünün istihdam payı, sanayi sektörünün istihdam payından düşük olmuş; ilk defa 1930 yılında, hizmet sektöründeki istihdam oranı (%42.3), sanayi sektöründeki istihdam oranını (%35.8) geçmiştir. ABD'nde hizmet sektörünün 1930 yılında en fazla istihdam oranına sahip sektör durumuna gelmesi, bu ülkenin sanayileşme sürecini 1930'larda tamamlamaya başlamasının bir göstergesidir.

Hizmet sektöründeki istihdam artışının üç nedeni vardır (Gershuny ve Miles, 1983:27-28):

i) Hizmet talebinin gelir esnekliği, 1'den büyüktür. Bu durum, kişi başına gelir seviyesi yükseldikçe, nihai tüketicilerin daha fazla hizmet talebinde bulunmalarına yol açar.

ii) Gelişen ekonomilerde "ara" hizmetlere ya da "üretici" hizmetlerine (bankacılık ve sigortacılık, hukukî hizmetler, mimarlık ve mühendislik) yönelik talep artar. Bu hizmetlerin talebinin genişlemesi, hizmet sektöründe istihdamı artırır.

iii) Hizmet sektöründeki işgücü verimliliği, diğer sektörlerdeki kadar artmaz. Bu nedenle, yukardaki sebeplerle artan hizmet talebi, diğer sektörlerden transfer olan işgücü ile karşılanır.

Günümüzde, aktif nüfusun yarısından fazlasını hizmet sektöründe istihdam eden ülkeler, "hizmet ekonomileri" veya "hizmet toplumları" olarak adlandırılmaktadır (Shelp, 1981:13). Bu sektördeki istihdam oranının yüksekliği, sanayi-sonrası toplumun en önemli özelliği haline gelmiştir.

Hizmet ekonomisi ile ilgili 1960'lı yıllarda yapılan ilk analizlerde sadece hizmet sektörünün istihdamdaki payı üzerinde durulurken; R. K. Shelp (1981:17) ve D.W. Cowell (1993:8) tarafından yapılan yeni analizlerde hizmet sektörünün GSMH'daki payının yüksekliği de hizmet ekonomisinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

A. Başlıca Etüdler

Ülkelerin üretim ve istihdam yapısında zaman içinde meydana gelen değişmeler, bazı araştırmacılar tarafından istatistik analizler yardımıyla incelenmiştir. Burada, Allan G. B. Fisher'den başlamak üzere, günümüze kadar geçen zaman içinde, konuyla ilgilenen yazarlardan bazılarının çalışmaları hakkında bilgi verilecektir.¹

1. Allan G.B. Fisher, Colin Clark, Jean Fourastie ve Diğerleri

Yapılan araştırmalar, ekonomik gelişme seviyesi yükseldikçe, aktif nüfusun, önce tarım sektöründen sanayi sektörüne; daha sonra, tarım ve sanayi sektörlerinden hizmet sektörüne kaydığını ortaya koymuştur. Bu konudaki ilk analizler; A.G.B Fisher, C. Clark, J. Fourastié, S. Kuznets, H.B Chenery ve L. Taylor'a aittir.

Hizmet sektöründeki üretim ve istihdam artışının nedeni, ilk olarak A.G.B. Fisher ve C. Clark tarafından yapılan çalışmalarla açıklanmıştır. Fisher-Clark teorisine göre, hizmet talebinin gelir esnekliği 1'den büyüktür. Dolayısıyla, ekonomik gelişme sonucunda kişi başına gelirden meydana gelen artışın büyük bir bölümü, hizmetlere harcanır. Böylece, hizmet sektörünün üretim ve istihdamdaki payı artar.

Fisher- Clark teorisi, zamanla farklı bir şekilde yorumlanmıştır. Bu yoruma göre, sanayileşmenin başlaması sonunda, başlangıçta hakim sektör olan ilk sektörden önce orta sektöre doğru, sonra gittikçe hızlanarak üçüncü sektöre doğru bir işgücü transferi olacaktır². Teorinin bu yorumunda, kişi başına gelir artışıyla üretim ve istihdam yapısı arasında bağlantı kurulmamış; ülkelerin kaçınılmaz bir evrim sonunda üç gelişme aşamasından geçecekleri kabul edilmiştir. Üçüncü aşamada, yüksek gelişme seviyesi, artan karmaşıklık ve şehirleşme sonucunda hizmet sektörünün ekonomideki payı artacaktır (Shelp, 1981:218).

J. Fourastié, işgücünün tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine transfer olacağı şeklindeki Fisher-Clark teorisini kabul etmiş; ancak, bu transferin sonsuz olmayacağı hususuna dikkat çekmiştir. Yazara göre, üçüncü sektör, aktif nüfusun en fazla %85'ini massedecektir. Buna karşılık tarım sektörü, toplam işgücünün %5'ini; sanayi sektörü %10'unu çalıştırmaya devam edecektir. Ayrıca, bir millet hizmetlerdeki istihdam oranını %80'e çıkardığı

zaman “geçiş dönemi” tamamlanacaktır³. Bu millet, J. Fourastié’ ye göre Amerikan toplumu olacaktır (Dura, 1990:64).

Yukardaki açıklamalar ışığında, akla geçiş dönemi istihdam oranının neden %85 değil, %80 olduğu sorusu gelebilir. Geçiş döneminin iki ayrı gelişme dönemini birbirinden ayıran bir dönem olarak tanımlanması, geçiş dönemi için tahmin edilen hizmet sektörü istihdam oranlarının %85 yerine %80 olarak belirlenmesine yol açmıştır. J. Fourastié’nin tahminlerine göre hizmet sektöründeki istihdam oranı %80’e yükseldiğinde geçiş dönemi sona erecek; geçiş döneminden sonraki yeni dönemde hizmet sektörünün istihdam oranı %85’e ulaşacaktır.

J. Fourastié’ nin tahmin ettiği istihdam yapısı, Amerikan ekonomisinde ortaya çıkmış mıdır? Bu soruyu cevaplamak için ABD’nin 1993 yılına ait istihdam oranlarını ele aldık. İstatistik verilere göre, 1993 yılında, ABD’nde aktif nüfusun %2.7’si tarım sektöründe, %24.1’i sanayi sektöründe ve % 73.2’si hizmet sektöründe istihdam edilmiştir (OECD, 1995:43-44). Bu veriler, ABD’nde hizmet sektörünün istihdam oranının henüz %80 sınırına ulaşmadığını göstermektedir. Ayrıca, tarım sektörünün 1993 yılında ABD’ ndeki istihdam oranı, J. Fourastié ‘nin tahmin ettiği %5’lik sınırın da altına düşmüştür.

İşgücünün tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine transferi, S. Kuznets, H.B. Chenery ve L. Taylor tarafından yapılan analizlerle de doğrulanmıştır. Yazarlar, tarım-dışı sektörün üretim ve istihdam payını tarım aleyhine genişletmesi bakımından, ülkeler arasında bir “benzerlik” bulunduğunu; emek transferinin, gelişmenin ilk aşamalarında çok daha yoğun olduğunu belirtmişlerdir (Dura, 1990:58).

2. Yves Sabolo

Y. Sabolo, yaptığı çeşitli çalışmalarda ülkelerin üretim ve istihdam yapılarını incelemiştir. Yazar bu çalışmalarından birinde, kişi başına gelir seviyesiyle üretim ve istihdam yapısı arasındaki ilişkiyi (H. B. Chenery’ nin gelişme “patern” i modelini), 41 ülkenin 1960 yılı verilerini kullanarak etüdü etmiştir. Y. Sabolo, uyguladığı regrasyon analizi sonunda, tarımsal istihdamın kişi başına millî gelire ters orantılı olduğu; buna karşılık tarım-dışı istihdamla kişi başına gelir arasında pozitif bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır (Sabolo, 1975:60).

3. Unece- Norman Gemmell Ve W. Galanson

Sanayi ve hizmetler arasındaki istihdam ilişkisini araştıran yeni çalışmalar, bu ilişkinin farklı yönlerini ortaya koymuştur. İlk olarak, UNECE ve N. Gemmell’in yaptığı istatistik etüdülere göre, gelişme sırasında sanayi ve hizmetlerin istihdam payları önce birlikte büyümekte; belli bir noktadan sonra

hizmetlerin istihdam payı, sanayiın ki aleyhine artmaya devam etmektedir. İkinci olarak, gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektöründeki istihdam, hem mutlak değer olarak hem de sanayi sektörüne kıyasla daha hızlı büyümüştür (Sabolo, 1975:60).

Üçüncü olarak, W. Galanson'un yaptığı analizlere göre, gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektöründeki büyüme, hizmet sektöründeki istihdamı artıracaktır. Sanayi sektöründe belirli oranda bir işgücü artışı, hizmet sektöründe daha fazla oranda işgücü artışına yol açacaktır (Shelp, 1981:221).

Bütün bu analizlerden ortaya çıkan sonuç şudur: sanayileşme ve ekonomik gelişme, ülkelerin istihdam yapılarını değiştirmektedir. Sanayileşen ülkelerde aktif nüfusun büyük bir bölümü, tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine kaymaktadır. Bunun en önemli nedeni, kişi başına gelir ile tarım sektöründeki istihdam arasında ters yönlü bir ilişki bulunmasıdır. Hizmet talebinin gelir esnekliği birden büyüktür. Dolayısıyla, ekonomik gelişme sonunda kişi başına gelirden meydana gelen artışın önemli bir bölümü hizmetlere harcanmaktadır. Artan hizmet talebi, hizmetlerin üretim ve istihdamdaki paylarının genişlemesine yol açmaktadır. Böylece, sanayileşmenin başlangıcında tarım sektöründen transfer olan işgücü, sanayi ve hizmet sektörlerinde benzer oranda işgücü artışına yol açarken; sanayileşme ilerledikçe sanayi sektöründeki istihdam artışı, nisbî olarak azalmaktadır.

B. Türkiye 'de İstihdamın Sektörel Dağılımı

Ekonomik gelişme, tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de istihdamın sektörel dağılımını değiştirmektedir. Bununla beraber, Türkiye'de ortaya çıkan bu değişimin Batı toplumlarında meydana gelen değişime ne ölçüde benzediğinin analiz edilmesi gerekmektedir.

Tablo 2. Türkiye 'de Sivil İstihdamın^a Sektörel Dağılımı
(1960-1996) -% olarak-

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1960	78.3	10.2	11.5
1965	74.7	10.9	14.4
1970	71.5	11.8	16.8
1975	58.4	19.3	22.3
1980	53.2	20.4	26.4
1985	49.4	21.4	29.2
1990	47.5	20.6	31.8
1995	47.8	21.4	31.1
1996	44.9	15.9	39.2

Nottlar : (a) 15 yaş ve üzeri toplam istihdamın sektörel dağılımıdır.

Kaynak : 1960-1990 Dönemi verileri: OECD. (1995). Labour Force Statistics 1973-1993. Paris. 1995 ve 1996 verileri: T.C. Maliye Bakanlığı. (1997). Yıllık Ekonomik Rapor. Ankara.

zaman “geçiş dönemi” tamamlanacaktır³. Bu millet, J. Fourastié’ ye göre Amerikan toplumu olacaktır (Dura, 1990:64).

Yukardaki açıklamalar ışığında, akla geçiş dönemi istihdam oranının neden %85 değil, %80 olduğu sorusu gelebilir. Geçiş döneminin iki ayrı gelişme dönemini birbirinden ayıran bir dönem olarak tanımlanması, geçiş dönemi için tahmin edilen hizmet sektörü istihdam oranlarının %85 yerine %80 olarak belirlenmesine yol açmıştır. J. Fourastié’nin tahminlerine göre hizmet sektöründeki istihdam oranı %80’e yükseldiğinde geçiş dönemi sona erecek; geçiş döneminden sonraki yeni dönemde hizmet sektörünün istihdam oranı %85’e ulaşacaktır.

J. Fourastié’ nin tahmin ettiği istihdam yapısı, Amerikan ekonomisinde ortaya çıkmış mıdır? Bu soruyu cevaplamak için ABD’nin 1993 yılına ait istihdam oranlarını ele aldık. İstatistik verilere göre, 1993 yılında, ABD’nde aktif nüfusun %2.7’si tarım sektöründe, %24.1’i sanayi sektöründe ve % 73.2’si hizmet sektöründe istihdam edilmiştir (OECD, 1995:43-44). Bu veriler, ABD’nde hizmet sektörünün istihdam oranının henüz %80 sınırına ulaşmadığını göstermektedir. Ayrıca, tarım sektörünün 1993 yılında ABD’ndeki istihdam oranı, J. Fourastié ‘nin tahmin ettiği %5’lik sınırın da altına düşmüştür.

İşgücününün tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine transferi, S. Kuznets, H.B. Chenery ve L. Taylor tarafından yapılan analizlerle de doğrulanmıştır. Yazarlar, tarım-dışı sektörün üretim ve istihdam payını tarım aleyhine genişletmesi bakımından, ülkeler arasında bir “benzerlik” bulunduğunu; emek transferinin, gelişmenin ilk aşamalarında çok daha yoğun olduğunu belirtmişlerdir (Dura, 1990:58).

2. Yves Sabolo

Y. Sabolo, yaptığı çeşitli çalışmalarda ülkelerin üretim ve istihdam yapılarını incelemiştir. Yazar bu çalışmalarından birinde, kişi başına gelir seviyesiyle üretim ve istihdam yapısı arasındaki ilişkiyi (H. B. Chenery’ nin gelişme “patern” i modelini), 41 ülkenin 1960 yılı verilerini kullanarak etüd etmiştir. Y. Sabolo, uyguladığı regrasyon analizi sonunda, tarımsal istihdamın kişi başına milli gelirle ters orantılı olduğu; buna karşılık tarım-dışı istihdamla kişi başına gelir arasında pozitif bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır (Sabolo, 1975:60).

3. Unece- Norman Gemmell Ve W. Galanson

Sanayi ve hizmetler arasındaki istihdam ilişkisini araştıran yeni çalışmalar, bu ilişkinin farklı yönlerini ortaya koymuştur. İlk olarak, UNECE ve N. Gemmell’in yaptığı istatistik etüdlere göre, gelişme sırasında sanayi ve hizmetlerin istihdam payları önce birlikte büyümekte; belli bir noktadan sonra

hizmetlerin istihdam payı, sanayiın ki aleyhine artmaya devam etmektedir. İkinci olarak, gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektöründeki istihdam, hem mutlak değer olarak hem de sanayi sektörüne kıyasla daha hızlı büyümüştür (Sabolo, 1975:60).

Üçüncü olarak, W. Galanson'un yaptığı analizlere göre, gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektöründeki büyüme, hizmet sektöründeki istihdamı artıracaktır. Sanayi sektöründe belirli oranda bir işgücü artışı, hizmet sektöründe daha fazla oranda işgücü artışına yol açacaktır (Shelp, 1981:221).

Bütün bu analizlerden ortaya çıkan sonuç şudur: sanayileşme ve ekonomik gelişme, ülkelerin istihdam yapılarını değiştirmektedir. Sanayileşen ülkelerde aktif nüfusun büyük bir bölümü, tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine kaymaktadır. Bunun en önemli nedeni, kişi başına gelir ile tarım sektöründeki istihdam arasında ters yönlü bir ilişki bulunmasıdır. Hizmet talebinin gelir esnekliği birden büyüktür. Dolayısıyla, ekonomik gelişme sonunda kişi başına gelirden meydana gelen artışın önemli bir bölümü hizmetlere harcanmaktadır. Artan hizmet talebi, hizmetlerin üretim ve istihdamdaki paylarının genişlemesine yol açmaktadır. Böylece, sanayileşmenin başlangıcında tarım sektöründen transfer olan işgücü, sanayi ve hizmet sektörlerinde benzer oranda işgücü artışına yol açarken; sanayileşme ilerledikçe sanayi sektöründeki istihdam artışı, nisbî olarak azalmaktadır.

B. Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı

Ekonomik gelişme, tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de istihdamın sektörel dağılımını değiştirmektedir. Bununla beraber, Türkiye'de ortaya çıkan bu değişimin Batı toplumlarında meydana gelen değişime ne ölçüde benzediğinin analiz edilmesi gerekmektedir.

Tablo 2. Türkiye'de Sivil İstihdamın^a Sektörel Dağılımı
(1960-1996) -% olarak-

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1960	78.3	10.2	11.5
1965	74.7	10.9	14.4
1970	71.5	11.8	16.8
1975	58.4	19.3	22.3
1980	53.2	20.4	26.4
1985	49.4	21.4	29.2
1990	47.5	20.6	31.8
1995	47.8	21.4	31.1
1996	44.9	15.9	39.2

^a Notlar : (a) 15 yaş ve üzeri toplam istihdamın sektörel dağılımıdır.

Kaynak : 1960-1990 Dönemi verileri: OECD. (1995). Labour Force Statistics 1973-1993. Paris. 1995 ve 1996 verileri: T.C. Maliye Bakanlığı. (1997). Yıllık Ekonomik Rapor Ankara.

Tablo 2, Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımında meydana gelen değişmeyi analiz etmek amacıyla düzenlenmiştir. Tablo 3 ise, Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımını gelişmiş ekonomilerdeki istihdam yapısıyla karşılaştırmak amacıyla düzenlenmiştir. Tablo 2 ve Tablo 3 ile ilgili gözlemlerimiz şu şekilde sıralanabilir:

i) Tarımın istihdamdaki payı 1960-1996 döneminde %78.3’den %44.9’a gerilemiştir. Günümüzde gelişmiş ekonomilerde tarımın istihdam payının %2-5 arasında değiştiği göz önüne alınırsa (Bkz.:Tablo 3), ele alınan dönemde tarımın istihdamdaki payında meydana gelen azalmanın yeterli olmadığı anlaşılır.

ii) Türkiye’de sanayiinin istihdam payı, 1960-1996 yılları arasında %10.2’den %15.9’a yükselmiştir. Tablo 3 incelendiği zaman, gelişmiş ekonomilerde sanayiinin istidamdaki payının %22.4 ile %34.3 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bu bulgular, Türkiye’de işgücünün gelişme teorilerinde ileri sürüldüğü gibi henüz tam olarak tarım sektöründen sanayi sektörüne transfer olmadığını göstermektedir.

Tablo 3. *Gelişmiş Ekonomilerde Sivil İstihdamın Sektörel Dağılımı (1993) -% olarak-*

Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Belçika	2.6	27.7	69.7
Danimarka	5.2	26.3	68.5
Fransa	5.1	27.7	67.2
İngiltere	2.2	26.2	71.6
Kanada	4.5	22.4	73.8
ABD	2.7	24.1	73.2
Japonya	5.9	34.3	59.8

Kaynak: OECD (1995). Labour Force Statistics 1973-1993. Paris.

iii) 1960-1996 döneminde, Türkiye’de hizmet sektörünün istihdamdaki payı %11.5’den %39.2’ye yükselmiştir. Ele alınan dönemde, hizmetlerin istihdamdaki payı, sanayiinin istihdamdaki payından daha hızlı artmıştır. Bununla beraber, Türkiye’de 1996 yılında hizmet sektörünün istihdamdaki payı, Tablo 3’de yer alan ülkelerdeki istihdam payının oldukça gerisindedir.

Sanayi toplumundan hizmet toplumuna geçiş sırasında tüm hizmetler aynı oranda gelişmemektedir. Çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği gibi, ilk olarak ulaştırma hizmetleri ile bazı kamu hizmetleri gelişir. İkinci olarak, nüfus artışı ve ürünlerin kitle üretimine paralel olarak toptan ve perakende ticaret ile bankacılık ve sigortacılık hizmetleri yaygınlaşır. Üçüncü aşamada ise otel, lokanta, tamir-bakım, seyahat ve eğlence hizmetleri gelişmektedir. Dolayısıyla, alt hizmet gruplarının toplam istihdam içindeki payı, ele alınan

ülkenin hizmet ekonomisi olma yönünde ne derece ilerleme kaydettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 4: *Türkiye, Fransa ve İngiltere’de Hizmet İstihdamının Hizmet Grupları Arasında Dağılımı (1991) -% olarak-*

Hizmetler	Türkiye	Fransa	İngiltere
İnşaat	13.6	14.1	10.3
Ulaştırma	11.0	13.2	12.8
Ticaret	31.0	31.4	39.7
Mali hizmetler	6.3	20.3	22.2
Diğer hizmetler	37.9	20.9	14.7

Kaynak: Türkiye verileri:İstanbul Ticaret Odası.(1992). *Aylık Ekonomik Veriler*. Aralık 1992’den hesaplanmıştır.Diğer Ülkeler: Commission of the European Communities.(1993). *Basic Statistics of the Community*. Luxembourg, s.146-147’den hesaplanmıştır.

Tablo 4’deki veriler, bankacılık ve sigortacılık hizmetlerini kapsayan mali hizmetlerin Fransa ve İngiltere ile karşılaştırıldığında fazlaca gelişmediğini ortaya koymuştur. Bunun en önemli nedeni, Türkiye’de hizmet ekonomisine dönüşümün tam olarak gerçekleşmemesidir.

Bu gözlemler, istihdamın sektörel dağılımı bakımından Türkiye’nin bir hizmet ekonomisi olarak adlandırılmayacağını ortaya koymuştur. Bunun en önemli nedeni, Türkiye’de sanayileşmenin tam olarak gerçekleşmemiş olmasıdır. Türkiye sanayileşme yolunda ilerledikçe, aktif nüfus ilk önce tarım sektöründen sanayi sektörüne; daha sonra da hizmet sektörüne kayacaktır.

III. Hizmet Sektörünün GSMH’deki Payının Genişlemesi

Hizmet ekonomisinin başka bir göstergesi, hizmet üretiminin artmasıdır. Gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün GSMH’deki payı, 1940’lı yıllardan başlamak üzere hızla artmıştır. Yapılan analizlere göre, İngiltere’de 1948 yılında hizmet sektörünün üretimdeki payı %40 iken; 1978’de %55’e ulaşmıştır. Ele alınan dönemde, hizmet sektörü içinde en fazla üretim artışı eğitim, sağlık ve güvenlik gibi kamu hizmetlerinde olmuştur. 1948-1978 arasında kamu hizmetlerinin üretimdeki payı, %8.9’dan %14.4’e yükselmiştir (Cowell, 1993:8).

Tablo 5, Türkiye’de 1970-1995 döneminde sektörlerin GSMH’deki payında meydana gelen değişimi göstermektedir. Tablo 5’de yer alan verilere göre, 1970-1995 döneminde tarımın GSMH’deki payı, %30.7’den %14.4’e gerilemiştir. Aynı dönemde sanayiinin üretimdeki payı, %17.5’den %27.7’ye, hizmetlerinki ise %51.7’den %57.9’a yükselmiştir. Bu bulgular, 1995 yılında GSMH’nin yarısından fazlasını hizmet üretiminin oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5: *Türkiye’de GSMH’nın Sektörel Dağılımı (1970-1995)*
-% olarak, 1987 fiyatlarıyla-

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1970	30.7	17.5	51.7
1975	24.5	20.6	55.0
1980	24.2	20.5	55.4
1985	19.4	23.6	57.0
1990	16.3	25.9	57.9
1995	14.4	27.7	57.9

Kaynak: DİE. (1996). *Türkiye İstatistik Yıllığı*. Ankara.

1995 yılı itibariyle diğer sektörlerin GSMH’daki payları incelendiğinde, sanayi sektörü ikinci sırada tarım sektörü üçüncü sırada yer almaktadır. Bu gözlemler, Türkiye’de GSMH’nın sektörel dağılımının istihdamın sektörel dağılımından farklı bir görünüm arzettiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 6. *Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde GSYİH’nın Sektörel Dağılımı (1994) -% olarak-*

Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Düşük Gelirli Ülkeler			
Hindistan	30	28	42
Pakistan	25	25	50
Mısır	20	21	59
Düşük Orta Gelirli Ülkeler			
Romanya	21	33	46
Türkiye	16	32	52
Orta Gelirli Ülkeler			
Brezilya	13	39	49
Yunanistan	16	31	53
Yüksek Gelirli Ülkeler			
İngiltere	2	32	66
İtalya	3	31	66
Fransa	2	28	70
Japonya	2	40	58

Kaynak: DİE. (1996). *Türkiye İstatistik Yıllığı*. Ankara.

Tablo 6’daki bulgular, 1994 yılı itibariyle Türkiye ile farklı gelişme seviyelerinde bulunan bazı ülkelerde GSYİH’nın sektörel dağılımını göstermektedir. Türkiye’de GSYİH’nın sektörel dağılımı, orta gelirli ülkeler grubunda yer alan Yunanistan’daki dağılıma benzemektedir. Tarım sektörünün GSYİH’daki payı, her iki ülkede de %16’dır. Sanayi sektörünün Türkiye’nin GSYİH’sındaki payı %32; Yunanistan’daki payı ise, %31’dir. Hizmet sektörünün GSYİH’daki payı Yunanistan’da %53; Türkiye’de %52’dir.

Günümüzde hizmet ekonomisi olarak adlandırılan ülkeler, Tablo 6'da yüksek gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. Bu ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye'de hizmet sektörünün GSYİH'daki payı düşük; tarım sektörünün GSYİH'daki payı (%16) bu ülkelerdeki %2-3'lük paya göre yüksektir. Bununla beraber, Türkiye'de sanayi sektörünün GSYİH'daki payı, hizmet ekonomisi olarak adlandırılan ülkelerin sahip oldukları paylarla aynı, hatta Fransa (%28) ve İtalya'nın (%31) sahip oldukları payların üzerindedir.

Türkiye'de gayrisafı milli hasıla içinde hizmet alt gruplarının payını incelediğimizde, elde ettiğimiz bulgular şöyledir (DİE, 1996: 618-619): 1995 yılı itibariyle ilk sırada %20.8'lik pay ile otel ve lokanta hizmetleri ile toptan ve perakende ticareti kapsayan ticari hizmetler gelmekte, bunu %12.6'lık payla haberleşme ve ulaştırma hizmetleri izlemektedir. Üçüncü sırada % 4.5'lik payla devlet hizmetleri yer almakta; daha sonra %2.4'lük pay ile mali hizmetler takip etmektedir. Diğer hizmetlerin her birinin GSMH içindeki payı %2-3 arasında değişmektedir.

IV. Hizmet Tüketiminin Artması

Hizmet ekonomisi üretim ve istihdam yapısının yanısıra tüketim yapısının değişmesi ile de temsil edilir. Engel kanununa göre, tüketicilerin gelirleri arttıkça gıda maddelerine yapılan harcamaların gelirdeki payı azalır; lüks mallar ve hizmetlere yapılan harcamaların payı artar. Gelişmiş ülkelerde kişi başına gelir arttıkça, gıda maddelerine yapılan harcamaların gelirdeki payı fazlaca değişmemiş; dayanıklı tüketim malları ile hizmetlere yapılan harcamaların tüketici gelirindeki payı artmıştır.

Stanback'ın ABD ile ilgili analizleri, mal tüketimi ile hizmet tüketimi arasında büyük bir tamamlayıcılık olduğunu ortaya koymuştur. Yazara göre tüketicilerin gelirindeki artış, dayanıklı tüketim mallarının talebini artırmıştır. Bu tür malların kullanımının yaygınlaşması, bakım ve onarım hizmetlerine duyulan ihtiyacı artırmıştır (Cowell, 1993:9).

Türkiye'deki hizmet tüketimi, tüketici harcamalarının mal ve hizmetler arasında dağılımı ele alınarak incelenecektir. Tablo 7, 1994 yılında hane halkı tüketim harcamalarının mal ve hizmetler arasında dağılımını göstermektedir.

1994 yılı itibariyle Türkiye'de sağlık, ulaştırma, eğlence ve kültür, eğitim, otel, lokanta ve pastane hizmetleri için yapılan harcamaların hane halkı tüketim harcamaları içindeki payı, %18'dir. Tablo 7'deki veriler, 1994 yılında Türkiye'de hane halkı tüketim harcamaları içinde en yüksek payın %35.6 ile gıda, içki ve tütün grubunda yer alan zorunlu tüketim harcamalarına ait olduğunu göstermektedir. İkinci sırada %22.8 ile konut ve kira harcamaları yer almaktadır. Üçüncü sırada toplam %18'lik pay ile hizmetler için yapılan harcamalar yer almaktadır. Dikkat edilecek olursa, hizmet grupları içinde en yüksek pay, %8.8 ile ulaştırma hizmetlerine aittir.

Tablo 7: Türkiye 'de Hane Halkı Tüketim Harcamalarının Mal ve Hizmetler Arasında Dağılımı (1994) -cari harcamalar,% olarak-

Harcama Türleri	Toplam Harcama İçindeki Pay
Gıda, içki, tütün	35.6
Giyim, ayakkabı	8.9
Konut ve kira	22.8
Ev eşyası	9.2
Sağlık	2.6
Ulaştırma	8.8
Eğlence ve kültür	2.3
Eğitim	1.4
Otel, lokanta, pastane	2.9
Diğer mal ve hizmetler	5.5
TOPLAM	100.0

Kaynak: DİE. (1996). Türkiye İstatistik Yıllığı. Ankara.

Türkiye'deki hizmet tüketimini diğer hizmet toplumlarındaki hizmet tüketimi ile karşılaştırmak amacıyla Tablo 8 düzenlenmiştir.

Tablo 8'de bazı hizmet gruplarına ait verilerin eksik olması, İngiltere, Almanya ve Fransa'da hane halkı tüketim harcamaları içinde hizmetlerin payının tam olarak hesaplanmasını engellemektedir. Bununla beraber, Tablo 8'de yer alan veriler, bu ülkelerde hizmet sektörünün hane halkı tüketim harcamaları içindeki payının Türkiye'deki %18'lik payın üzerinde bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Bazı Ülkelerde Hizmetlerin Hane Halkı Tüketim Harcamaları İçindeki Payı (1992) -Cari harcamalar, % olarak-

Ülkeler Harcama Türleri	İngiltere	Almanya	Fransa
Sağlık	1.6	15.1	9.8
Ulaştırma	16.8	16.3	16.1
Eğlence ve kültür	3.2	..	2.1
Eğitim	2.7	..	2.1
Otel,lokanta,pastane	..	..	..

Kaynak: Commission of the European Communities. (1993). Basic Statistics of the Community. Luxembourg, farklı sayfalardan hesaplanmıştır.

V. Uluslararası Hizmet Ticaretinin Genişlemesi

Ülkelerarası hizmet ihracı ve hizmet ithali "görünmez ticaret" olarak adlandırılmaktadır. Görünmez ticaret kapsamına giren başlıca hizmetler, dış turizm, uluslararası taşımacılık, uluslararası bankacılık ve sigortacılık, yabancı

sermaye yatırımlarının gelir ve giderleri, işçi gelirleri ve özel hizmet bedelleridir. Özellikle 1970'lerden başlamak üzere uluslararası görünmez ticarete meydana gelen artış, hizmet ekonomisine dönüşümün başka bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yapılan analizlere göre, 1980'lerde görünmez ticaret işlemleri tüm uluslararası ödemelerin üçte birini oluşturmaktadır (Cowell, 1993:259). Ayrıca, 1980'de ABD dünya görünmez ticaret işlemlerinin %20'sine; İngiltere, Fransa ve Batı Almanya toplam olarak %25'ine sahip olmuşlardır (Cowell, 1993:259).

Tablo 9. Türkiye'de Mal ve Hizmet Ticaretinin Ödemeler Bilançosundaki Payı (1985-1997) -Milyon dolar-

Ödemeler Bilançosu Kalemleri	1985	1990	1997
İhracat	7,959	12,959	32,631
İthalat	-11,230	-22,581	-48,029
Diğer mal ve hizmet gelirleri	3,162	8,933	21,273
-Turizm	1,094	3,225	7,002
-Faiz gelirleri	298	917	1,900
-Diğer	1,770	4,791	12,371
Diğer mal ve hizmet giderleri	-3,184	-6,496	-13,420
-Turizm	-324	-520	-1,716
-Faiz ödemeleri	-1,753	-3,264	-4,588
-Diğer	-1,107	-2,712	-7,116
TOPLAM MAL VE HİZMETLER	-2,997	-7,118	-7,545

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (1998). *Üç Aylık Bülten*, Temmuz-Eylül. Ankara, s.112.

Türkiye'nin başka ülkelerle yaptığı hizmet ticaretinin ödemeler bilançosundaki payı Tablo 9 'da yer almaktadır. Bazı analizlerde görünmez ticaret kapsamına dahil edilen "karşılıksız transferler" kalemi, Tablo 9'a dahil edilmemiştir. Bunun iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, karşılıksız transferler kaleminin, Türkiye'nin ödemeler bilançosunda mal ve hizmet ticareti kapsamına dahil edilmemesi; cari işlemler içinde ayrı bir kalem olarak ele alınmasıdır. İkincisi ise, karşılıksız transferler kaleminin başta R. K. Shelp (1981: 26-31) olmak üzere bazı yazarlar tarafından hizmet sektörü ile ilgili analizlere dahil edilmemesidir.

Tablo 10, Tablo 9'daki hizmet ticareti kalemlerinin toplam içindeki paylarını göstermek amacıyla Tablo 9'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 10. Türkiye 'de Uluslararası Hizmet Ticaretinden Elde Edilen Gelir ve Giderlerin Temel Kalemler İtibariyle Dağılımı (1985-1997) -% olarak-

Hizmet Kalemleri	1985	1990	1997
Hizmet Gelirleri			
-Turizm	34.6	36.0	33.0
-Faiz gelirleri	9.4	10.0	8.9
-Diğer	56.0	54.0	58.1
Hizmet Giderleri			
-Turizm	10.2	8.0	12.8
-Faiz ödemeleri	55.0	50.2	34.2
-Diğer	34.8	41.8	53.0

Kaynak: Tablo 9'daki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 9 ve Tablo 10 ile ilgili gözlemlerimiz şu şekilde sıralanabilir:

i) Tablo 9'daki ihracat ve ithalat rakamlarını incelersek, 1985-1997 yılları arasında Türkiye'nin ithalatının her zaman ihracatından daha fazla olduğunu görürüz. Bu durum, mal ticaretinin, Türkiye'nin döviz gelirleri üzerindeki etkisinin negatif olduğunu gösterir.

ii) Türkiye'nin görünmez ticaretten elde ettiği geliri gösteren "Diğer mal ve hizmet gelirleri"nin değeri, 1985'de 3,162 milyon dolar iken; 1997'de 21,273 milyon dolara yükselmiştir (Bkz.:Tablo 9). Ele alınan dönemde, görünmez ticaretten elde edilen gelirler içinde en büyük pay, "diğer" grubunda yer alan gelirlere ait olmuştur. "Diğer" grubunda yer alan gelirlerin toplam içindeki payı, 1985'de %56'dan 1997'de %58.1'e yükselmiştir (Bkz.:Tablo 10). Bu grubun büyük bir paya sahip olmasının nedeni, uluslararası hizmet ticaretini oluşturan çok sayıda kalemi içermesidir. Bu gruba dahil olan kalemlerden başlıcaları: uluslararası taşımacılık hizmetlerinden elde edilen gelirler, uluslararası bankacılık ve sigortacılık faaliyetlerinden sağlanan dövizler, işçi gelirleri ile yurt dışındaki özel şirketlere sunulan danışmanlık ve mühendislik hizmetlerinden elde edilen gelirlerdir. İkinci sırada turizm gelirleri yer almış; turizm gelirlerinin 1985'de %34.6 olan payı, 1997'de %33'e gerilemiştir. Turizm gelirlerinin dolar olarak toplam hizmet geliri içindeki payı, 1,094'den 7,002'ye yükselirken; toplam gelirler içindeki payının gerilemiştir. Toplam hizmet gelirleri içinde en düşük pay, faiz gelirlerine ait olmuştur. Bu grubun en düşük paya sahip olmasının nedeni, Türkiye'den çıkan sermaye akımlarının oldukça düşük seviyede olmasıdır.

iii) Aynı dönemde, Türkiye'nin hizmet alımları için yaptığı harcamalar, 1985 yılı hariç, görünmez ticaret gelirlerinden daha düşük bir değere sahip olmuştur. Örneğin, 1997 yılında, Türkiye'nin diğer mal ve hizmetlerden elde ettiği gelir, 21,273 milyon dolar iken; aynı yıl diğer mal ve hizmetler için yapılan ödemeler, 13,420 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu bulgular, hizmet ticaretinin Türkiye'nin ödemeler bilançosu üzerindeki etkisinin, mal

ticareti ile karşılaştırıldığında, döviz rezervlerini artırması bakımından daha olumlu olduğunu göstermektedir.

iv)1985-1997 döneminde Türkiye'nin mal ve hizmetler dengesi, her zaman negatif değer almıştır. Yukardaki bulgulardan da anlaşılacağı gibi, bunun en önemli nedeni, mal ticaretinin ödemeler bilançosu üzerindeki olumsuz etkisidir.

v)Türkiye'nin görünmez ticaretten elde ettiği gelirleri ihracat gelirleri ile karşılaştırdığımızda, hizmet ticaretinden elde edilen gelirlerin daha düşük bir değere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1997 yılında Türkiye'nin mal ihracatından elde ettiği gelir, 32,631 dolar iken; aynı yıl hizmet ticaretinden elde ettiği gelir, 21,273 dolardır.

Sonuç olarak, 1985-1997 yılları arasında Türkiye'nin uluslararası hizmet ticaretinden elde ettiği gelirin arttığı gözlenmektedir. Bununla beraber, Türkiye'nin uluslararası hizmet ticaretinden elde ettiği gelir, mal ticaretinden elde ettiği gelire göre daha düşüktür. 1985 yılında hizmet ticaretinden elde edilen gelirlerin ihracata oranı (3,162 milyon dolar/7,959 milyon dolar), %39.7'dir. 1990 yılında bu oran %68.9'a yükselmiş; 1997 yılında %65.2'ye gerilemiştir. Türkiye, en azından sahip olduğu turizm potansiyeli sayesinde hizmet ticaretinden elde ettiği gelirleri artırarak; (turizm gelirleri/ ihracat gelirleri) oranını yükseltebilir.

Türkiye'nin hizmet ekonomisi olma yolunda gösterdiği ilerleme, Türkiye'ye ait veriler başka ülkelerle karşılaştırıldığı zaman anlam ifade edecektir. Türkiye'nin uluslararası hizmet ticaretinden elde ettiği gelir ile hizmet alımı için başka ülkelere yaptığı ödemeler, seçilmiş bazı ülkelerle karşılaştırmalı olarak Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11: *Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Uluslararası Hizmet Ticareti (1993) -Milyon dolar-*

Ülkeler	Hizmet Ticaretinden Elde Edilen Gelir	Hizmet Ticareti için Yapılan Ödemeler	Hizmetler Dengesi
Yunanistan	8,291	3,513	4,778
Türkiye	9,511	3,949	5,562
İtalya	55,335	53,881	1,454
Almanya	67,001	104,340	-37,339
Fransa	97,099	78,122	18,977
ABD	164,211	121,781	42,430

Kaynak: IMF. (1995). International Financial Statistics.

Tablo 11'deki verilerden elde ettiğimiz önemli bir gözlem, Türkiye'nin, Yunanistan hariç Tablo 11'de yer alan diğer ülkelere göre daha düşük hizmet gelir ve giderlerine sahip olmasıdır. Bu durum, ülkemizin, uluslararası hizmet

ticaretine fazlaca katılmadığını göstermektedir. 1993 yılında, ABD'nin uluslararası hizmet ticaretinden elde ettiği gelir, Türkiye'nin elde ettiği gelirden yaklaşık olarak 17 kat daha fazladır. Aynı yıl, ABD'nin başka ülkelerden satın aldığı hizmetler için yaptığı ödemeler ise, Türkiye'nin yaptığı ödemelerden yaklaşık olarak 30 kat daha fazladır. Türkiye'nin sahip olduğu verileri, sadece bir hizmet ekonomisi olarak kabul edilen ABD ile karşılaştırmak elbette doğru olmaz. Ancak, Tablo 11'de yer alan diğer ülkelere ait veriler de Türkiye'nin uluslararası hizmet ticaretine yeteri kadar katılmadığını ortaya koymaktadır. Örneğin, ABD ile karşılaştırıldığında bir hizmet ekonomisi olarak kabul edilemeyecek İtalya'ya ait veriler de Türkiye'nin sahip olduğu verilerin kat kat üzerindedir. İtalya'nın uluslararası hizmet ticaretinden elde ettiği gelir, Türkiye'nin elde ettiği gelirden altı kat daha fazladır. Bu ülkenin uluslararası hizmet ticareti için yaptığı ödemeler ise, Türkiye'nin yaptığı ödemelerin 13 kat üzerindedir.

Tablo 11'in son sütununda yer alan "hizmet dengesi" rakamlarını incelediğimizde, Almanya dışındaki ülkelerin, uluslararası hizmet ticaretinden pozitif bir katkı sağladıkları ortaya çıkmaktadır. Almanya'da uluslararası hizmet ticareti için yapılan ödemeler, hizmet ticaretinden elde edilen gelirlere göre düşüktür. Hizmet dengesi en yüksek pozitif değer alan ülke, ABD'dir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, uluslararası hizmet ticaretinin Türkiye'nin ödemeler bilançosuna katkısı pozitifdir. Tablo 11'deki verileri incelediğimizde, Türkiye'nin elde ettiği bu katkının İtalya ve Yunanistan'ın elde ettiği katkılardan yüksek olduğunu görürüz. Bununla beraber, Türkiye'nin hizmet ticaretinden elde ettiği net katkı, Fransa ve ABD'nin elde ettiği katkılardan düşüktür.

Bu bulgular, Türkiye'nin, hizmet ekonomileri olarak kabul edilen ülkeler kadar hizmet ticareti yapmadığını ortaya koymuştur. Türkiye'de hizmet sektörünün üretim, istihdam ve tüketimdeki payında meydana gelecek gelişme, uluslararası hizmet ticaretine de daha fazla katılmasını sağlayacaktır. Böylece, Türkiye uluslararası ekonomiyi daha fazla entegre olacaktır.

VI. Sonuç

Başta ABD olmak üzere diğer gelişmiş ekonomiler, 1950'li yıllardan başlamak üzere hizmet ekonomisine dönüştüler. Bu yeni gelişme aşamasında sanayi sektörünün ekonomideki payı geriledi, hizmet sektörü üretim ve istihdam açısından hakim sektör durumuna geldi. Üretim ve istihdam yapısında hizmet sektörü lehinde ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak, hizmetlerin tüketimdeki payı yükseldi; ülkeler arası hizmet ticareti arttı. Hizmet ekonomisine dönüşüm sürecinde Türkiye'nin kaydettiği ilerlemeyi ortaya koymak amacıyla yaptığımız analizlerde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

i) Türkiye’de aktif nüfusun en fazla istihdam edildiği sektör tarımdır. 1996 yılında %44.9’luk istihdam payına sahip olan tarım sektörünü, aynı yıl %39.2’lik pay ile hizmet sektörü izlemiştir. En düşük istihdam payı (%15.9) sanayi sektörüne aittir. İstihdamın sektörel dağılımı ile ilgili bulgular, Türkiye’nin henüz bir hizmet ekonomisi olarak adlandırılmayacağını; tarım toplumlarının istihdam yapısına sahip olduğunu ortaya koymuştur.

ii) Türkiye’de GSMH’nin sektörel dağılımı, istihdamın sektörel dağılımından farklıdır. 1995 yılına ait verileri incelediğimizde, ilk sırada hizmet sektörü (%59.7), ikinci sırada sanayi sektörü (%27.7) ve üçüncü sırada tarım sektörü (%14.4) yer almaktadır. Türkiye’de en fazla istihdam oranına sahip olan tarım sektörünün, toplam üretim içindeki payının bu derece düşük olması, tarım sektöründe verimliliğin düşük olmasına ve gizli işsizliğin bulunmasına bağlanabilir. Türkiye’nin sanayi toplumu ve hizmet ekonomisi aşamalarına geçilebilmesi, tarım sektöründeki istihdamı, verimliliğin daha yüksek olduğu sanayi ve hizmet sektörlerine kaydırması ile mümkün olacaktır.

iii) Hizmetlerin tüketimdeki payı ile ilgili olarak yaptığımız analizler, Türkiye’de hizmetlerin %18’lik pay ile hane halkı tüketim harcamaları içinde üçüncü sırada yer aldığını göstermektedir. Hizmet tüketimi açısından başka ülkelerle yaptığımız karşılaştırma, gelişmiş toplumlarda hizmetlerin hane halkı tüketim harcamaları içinde daha yüksek bir paya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye’nin daha ileri ekonomik gelişme aşamalarına geçmesi sonunda, kişi başına gelir seviyesinin yükselmesi, hizmet tüketiminin artmasını sağlayacaktır.

iv) Hizmetlerin ödemeler bilançosundaki payı incelendiğinde, hizmet ticaretinin, Türkiye’nin ödemeler bilançosuna mal ticaretinden farklı olarak olumlu bir net katkıda bulunduğu gözlenmektedir. Bununla beraber, elde ettiğimiz bulgular, Türkiye’nin uluslararası hizmet ticaretine yeteri kadar katılmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, eldeki bulgular çerçevesinde Türkiye’nin bir hizmet ekonomisi olarak adlandırılması mümkün değildir. Türkiye’nin bir hizmet ekonomisine dönüşmesi, gelişme teorilerinde de öngörüldüğü gibi sanayileşmesine bağlıdır. Türkiye gerçek anlamda sanayileşmesini tamamladıktan sonra, işgücü tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine transfer olacak; buna paralel olarak hizmet sektörünün istihdam, üretim, tüketim ve uluslararası ticaretteki payı genişleyecektir.

Bu makale Türkiye’nin bir hizmet ekonomisi olmadığını ortaya koymuş; ancak, hizmet ekonomisine dönüşmesi için neler yapması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde incelememiştir. Bu nedenle, Türkiye’nin hizmet ekonomisine dönüşmesi için yapması gerekenler, başka bir araştırma konusu olabilir. Türkiye’nin sahip olduğu ucuz emek faktörü ve turizm potansiyelinin hizmet sektörünün gelişmesine sağlayacağı katkılar araştırılabilir.

Summary: The US and other countries that completed industrialisation have transformed to service economy since 1950s. There are four indicators of the service economy. These are. (i)the expansion of employment in service sector. (ii)the increase in service production. (iii)the expansion of service consumption, and (iv)the increase in the international trade of services. The purpose of this article is to introduce the indicators of service economy and to examine the development of this indicators in Turkey comparatively with the other countries. The data for Turkey has indicated that Turkey has not transformed to service economy yet.

Notlar

- ¹Konuyla ilgilenen yazarların çalışmaları, "Sanayi-Sonrası Toplum Sürecinde Avrupa Birliği" adlı doktora tezinin bir kesiminden özetlenmiştir.
- ²İlk sektör tarım ve madencilik, orta sektör enerji ve imalat, üçüncü sektör hizmetleri kapsamaktadır.
- ³J. Fourastié ' ye göre geçiş dönemi, içinde yaşamakta olduğumuz, gelecek ve kaçınılmaz bir ekonomik dengeyi, bir önceki ekonomik dengeden ayıran dönemdir (Dura, 1990: 63).

Kaynaklar

- Atik, H. (1996). **Sanayi-sonrası Toplum Sürecinde Avrupa Birliği.** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Dura, C. (1990). **Bilgi Toplumu,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Commission of the European Communities. Communities. (1993). *Basic Statistics of the Community*, Luxembourg.
- Cowell, D. W.(1993). **The Marketing of Services.** Butterworth-Heinemann, London.
- DİE. (1996). **Türkiye İstatistik Yıllığı,** Ankara.
- Fuchs, V.R. (1968). "The Service Economy". *National Bureau of Economic Research*, New York.
- Gershuny, J.I. and Miles, I.D. (1983). **The New Service Economy: The Transformation of Employment in Industrial Societies,** Praeger Publishers, New York.
- IMF. (1995). **International Financial Statistics.**
- ITO. (1992). *Aylık Ekonomik Veriler,* İstanbul.
- OECD. (1995). **Labour Force Statistics 1973-1993,** Paris.
- Sabolo, Y. (1975). **The Service Industries,** International Labour Office, Geneva.
- Shelp, R. K. (1981). **Beyond Industrialization:Ascendancy of the Global Service Economy,** Praeger Publishers, New York.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (1998). **Üç Aylık Bülten,** Temmuz-Eylül, Ankara.
- T.C. Maliye Bakanlığı. (1997). **Yıllık Ekonomik Rapor,** Ankara.